
ДОКУМЕНТИ

Василь Ботушанський
(Чернівці)

ВІДЕНСЬКІ АРХИВИ ПРО УКРАЇНСЬКІ СПРАВИ (ПРО СВУ)

Відень вважається архівосховищем майже всієї Європи, і це не дивно. Адже до складу колишньої Австро-Угорщини входили повністю чи частково території, які становлять нині майже півтора десятка країн. А крім того, Відень був осередком європейської дипломатії, де велися жваві міжнародні переговори, конференції, різного рівня зустрічі, як також велось жваве листування. І все це відкладалося у численних документах, які зберігаються у надійних архівосховищах. Відень був також пристанищем для втікачів з різних країн Європи, навіть цілих об'єднань, товариств, союзів, які у зв'язку з політичним переслідуванням на батьківщині шукали притулку у гостинному Відні. Звичайно, гостинним він був лише для своїх прихильників, для тих, хто підтримував зовнішню політику Габсбурзької імперії. Такі «гостини» теж відкладалися певною документацією у віденських архівах.

У велетенському «віденському архівному морі» зберігається й чимало документів про Україну, особливо Галичину, Буковину, про українських політичних діячів, їхні організації, програми, взагалі про їхню діяльність. Зрозуміло, що такі документи є цінним джерелом для дослідження окремих аспектів української історії. Пам'ятаючи, що не можна досягнути неосяжне, прокоментуємо лише окремі документи, які нам колись вдалося переглянути за короткий час роботи в Австрійському державному архіві і нашвидкуруч приблизно перекласти з німецької мови. Щоправда, лише окремі з них вдалося зафіксувати більш-менш повно, а інші – тільки визначити в цілому їх зміст. Але і в такому реферативному вигляді вони можуть становити певний науковий пошуковий інтерес. Особливо багатими на українські справи є фонди часів Першої світової війни і боротьби українців за українську державність.

Зокрема, у фондах Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини (РАІ) зберігаються документи «Союзу визволення України» (СВУ) – політичної організації емігрантів з Наддніпрянської України, створеної у серпні 1914 р. у Львові, а з вересня того ж року і до 1918 р. діяла у Відні. Діячі Союзу сподівалися в час Першої світової війни з допомогою країн Четверного союзу визволити Україну з-під влади Росії і проголосити незалежну українську державу.

Звичайно, більшість документів про діяльність СВУ уже давно відома українським історикам. Про

це свідчить хоча б змістовна монографія львівського професора І.Г.Патера¹, у якій згадуються і матеріали Австрійського державного архіву², одна із справ (903 із Політичного архіву)³. Однак пропонується підбірка документів чи їх змістового викладу не повторюють матеріалів, використаних І.Г.Патером.

Напрямки діяльності СВУ були різнопланові. Одним з таких напрямків, який найбільше цікавив австрійців, було створення військових добровольчих українських формувань і включення їх до складу австро-угорської армії для війни проти Росії. Українські провідні кола прагнули, щоб це було зародком збройних сил майбутньої самостійної української держави. Австрійські правлячі кола, будучи не проти додаткового «гарматного м'яса», не бажали створення потужних збройних сил з числа українців, які могли повернути зброю не тільки проти Росії. Тому обмежували число українських добровольців, які щиро вірили, що йдуть визволяти Україну, не бажали їх концентрації у великі військові формування, давали застаріле озброєння, гірше бойове спорядження.

Це помітно із листування представника австрійських властей при СВУ полковника Урбаса зі своїм начальством⁴.

Відділ інформації Верховного ц.-к. командування K/R №104, 1914.

Шифрограма консула Курбаса у Львові до полковника Граниловича, шефа E vb d. Cstb. Відень 9 серпня 1914.

Після уконституювання Української Національної Ради, що складається з усіх політичних партій, проведено підготовчі заходи з метою створення батальйону майбутнього добровольчого корпусу: розроблено інструкцію, видрукувано відозву. Однак є одна важлива обставина: озброєння добровольців манліхерами найгіршого зразка 88-90 (1888-1890 рр. випуску. – В.Б.) викликає глибоке занепокоєння, бо у випадку слабого озброєння у добровольців зникне відповідне натхнення, скоротиться їх приплив, але ми не зможемо нести за це політичну відповідальність.

А тому потрібно:

5000 гвинтівок з відповідним бойовим спорядженням, 500 пістолетів системи «Браунінг» і 500 шабель.

Продовольче і бойове забезпечення повинно здійснюватися через той армійський корпус, до якого буде приданий добровольчий батальйон. При розподілі офіцерів і унтерофіцерів із офіцер-

ського корпусу у батальйон призначати якомога більше українців і ні в якому разі поляків. Просимо віддати відповідне розпорядження. Командування усім українським корпусом повинен очолити хтось із штабних офіцерів. Почалися збори пожертвувань для добровольців. Треба, щоб на добровольців поширилися засоби українського Червоного Хреста і турбота про поранених. Для перших організаційних заходів, друкування відозв, виготовлення уніформи, інших загальних потреб потрібно, крім переданої Трильовським (керівник українських «Січей». – В.М.) суми, ще щонайменше сто тисяч крон.

Треба посприяти відкриттю при тутешньому корпусному командуванню кредиту і частинами виділяти, щоб забезпечити діяльність українсько-організаційного комітету.

Будь ласка, звольте розпорядитися, що як тільки корпус прибуде у Перемишль, поставте до відомства військового міністерства і політичні власті, що український добровольчий корпус буде створено. Щодо додаткових акцій, то вони готуються. Для друкування одного мільйона примірників відозви і зорганізування до 20 агентів необхідно щонайменше 30000 крон. Прошу вказівки вищого командування щодо завдатку відомим мені особам.

Крім того, для здійснення цієї акції, потрібно: 3000 пістолетів системи «Браунінг» з відповідним бойовим спорядженням і 2-3 аероплани з відповідною командою, щоб десь через 2-3 тижні підготуватися до польоту з перельотом через кордон.

З планом ознайомлений майор Ронге.

Урбас⁵

Ще одним із напрямків діяльності СВУ з самого початку було його звернення до народів різних країн Європи допомогти українському народу у визволенні його вітчизни і створенні самостійної української держави. Хоча ці звернення відомі багатьом історикам, але наведемо коротко їх зміст.

25 серпня 1914 року

**Союз визволення України
До шведського народу**

«Двісті років минуло з часу Полтавської битви, у якій українці разом з шведами виступили проти спільного ворога – Росії. Нешчасливе закінчення того походу мало фатальні і надто важкі наслідки для обох союзників. З того часу над шведами завис дамокль меч російської агресії. Сумна доля Фінляндії є наслідком полтавського побоїща». Далі йшлося про багаторічне пограбування і русифікацію України, про те, що зараз Україна з надією дивиться на Захід, сподіваючись, що звідти прийде допомога проти московського ярма. Зараз час об'єднатися проти Росії. У кінці звернення містився заклик до Швеції: виступити проти Росії на боці Німеччини і Австро-Угорщини.

Союз визволення України

Д.Донцов, В.Дорошенко, М.Меленевський, А.Скоропис-Йолтуховський, М.Залізник, А.Жук [кругла печатка: по колу – Союз визволення України. У центрі – лев з короною на голові держеться на скелю]⁶.

25 серпня 1914 року

**Союз визволення України
До румунів**

Закликається румунів сприяти вступу Румунії у війну на боці Німеччини і Австро-Угорщини з метою звільнення своїх братів у Бессарабії і недопущення захоплення російськими військами Семигороддя.

[Підписи ті ж. Печатка]⁷.

25 серпня 1914 року

**Союз визволення України
До болгарського народу**

Закликається болгар не вірити Росії у її нібито добрих намірах, бо вона підтримує Сербію і Македонію, а ті можуть захопити Болгарію. Закликається виступити проти панславистської брехні Росії, бо вона прагне захопити всі балканські народи під своє ярмо. Зараз шлях Росії – на Константинополь.

Болгари! Виступіть проти Росії. Об'єднайтеся з арміями Туреччини і Румунії.

[Підписи ті ж. Печатка]⁸.

25 серпня 1914 року

**Союз визволення України
До турецького народу**

Попереджається турків, що основна мета Росії – захопити Константинополь і Дарданелли, а тому Туреччині треба захищатися.

[Підписи ті ж. Печатка]⁹.

25 серпня 1914 року

**Союз визволення України
До громадської думки Європи**

Подається коротка історія Європи і зазначається, що Україна завжди прагнула до Європи, що Росія – це спільний ворог Європи і України, а тому необхідно об'єднати зусилля проти спільного ворога.

[Підписи ті ж. Печатка]¹⁰.

СВУ, зрозуміло, за розпорядженням австрійського командування особливо ретельно заходився біля такої масштабної акції, як агітація серед військовополонених російської армії, що належали до української національності, з метою включення їх у військові формування, які б воювали на боці Австро-Угорщини і Німеччини проти Росії. З цією метою представники СВУ роз'їжджали по таборах військовополонених, констатували важке їх становище і можливість його поліпшення при вступі на

службу австро-німецького блоку. Про це теж в архівних фондах зберігається чимало документів.

Цікаво, що відбирали українців за проханням керівництва СВУ у першу чергу з угорських таборів, де з полоненими російської армії поводження було особливо негуманним (помста за вторгнення у 1849 р. російської армії в Угорщину і придушення національно-визвольної революції).

5 жовтня 1914 року

Виклад звіту делегації СВУ у складі Луніва і Михайла Гаврилка про відвідання табору військовополонених російської армії у Саморії

У таборі 11 тис. військовополонених, у т.ч. 5 тис. українців і росіян із українських губерній. Житлові умови в цілому несприятливі. Третина з них перебувають у землянках, решта – в казармах і бараках. Під час дощу вода заливає землянки. Полонені мерзнуть, страждають на ревматизм. У казармах краще, сплять на соломі. Поранені теж лежать на соломі, інфекційні хворі – в окремому бараку. Скрізь тяжкий сморід. Полонені одіті дуже погано. Багато хто без верхнього одягу, деякі лише у білизні, яка дуже брудна. Лазні нема. Їда мізерна. Не одержують ніякої індивідуальної допомоги. Більшість – неписьменні. Охорона – мадари. На будь-яке прохання по-російськи кажуть: «Не розуміємо.» Ненависть до Росії мадари переносять на полонених росіян. Частина здалась в полон у Галичині, коли побачили, що ввійшли у край, де говорять «так, як у нас» і де такі люди, «як нас». «І слава Богу, що я не вбив ні одного такого».

Делегація з'ясовувала можливості ведення серед полонених української пропаганди. Однак росіяни-військовополонені заявляли: «Ми не допустимо відділення України від Росії». Все ж полонені хотіли б читати «Кобзар». Війною не задоволені. Проте пропаганда серед них за те, щоб вони воювали на боці Австро-Угорщини і Німеччини поки що не може мати успіху.¹¹

**Ц.к. Міністерство війни
Відень. 3 листопада 1914 р.**

З Болдагасні із табору військовополонених відокремлено 400 українських військовополонених, з Саморії – 600 і відправлено у Фрайштадт (у горішній Австрії).¹²

Баттулін. 14 листопада 1914 р.

З табору Кенермерж відокремлено 1800 українців і відправлено у Фрайштадт...¹³

З Дунасцерделлі відокремлено 900 чол. і направлено у Фрайштадт¹⁴.

**Серед 30 листопада 1914 р.
Граф Тернавський. Шифрограма**

[Про Гуцала і його діяльність, про Ганкевича – представника СВУ, який «здається, напевно, має таємні зв'язки з російськими соціалістичними во-

ждями Парвусом і Леніним, які виступають проти війни і агітують проти російського уряду»¹⁵.

Умови, на яких Українські січові стрільці погоджуються служити як добровольці у складі австро-угорських військ під час війни.

Грудень 1914 р.

I

1. Шляхом вербування створити резерв офіцерів для уже існуючого полку Українських січових стрільців.

2. Негайно повернути Січових стрільців з лінії фронту у Карпатах.

3. Якомога скоріше дати дозвіл на формування другого полку Українських січових стрільців.

4. Гарантувати, що особовий склад першого полку українських січових стрільців буде доведений до 5 тисяч чоловік.

5. Розпорядитися, щоб у кожній угорській чи німецькій військовій частині, які не володіють українською мовою, був приставлений хоча б один український січовий стрілець як інформатор і перекладач, якщо ці військові частини будуть задіяні в операціях у краях, заселених українцями (Галичина, Буковина чи Росія).

6. У краях, заселених українцями, на етапній службі повинні служити лише Українські січові стрільці.

7. Дозволити центральному командуванню Січових стрільців заснувати у Відні школу офіцерів і унтерофіцерів.

II

1. Австро-Угорщина, Німеччина і Туреччина мають заявити, що після визволення від Росії з українських територій буде створена самостійна українська держава. Провідна роль у ній має належати Українській Національній Раді.

Об'єднані держави (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина) мають визнати, що УСС можуть бути використані лише у військово-політичних цілях: а) як інформатори і перекладачі між адміністрацією і місцевим населенням; б) як адміністратори у придбаних областях (військові адміністратори); с) як етапна служба при діючій армії у її зв'язках з місцевим населенням; д) для агітаційної та роз'яснювальної роботи серед українського населення.

2. При вступі діючої армії в російські області у складі цих частин повинен бути відділ українських січових стрільців з повноваженнями організувати місцеве самоврядування.

3. Відповідні відділи УСС мають використовуватися лише на території, заселеній українцями, а у бойових діях у цій війні – лише безпосередньо проти росіян.

4. УСС повинні отримати найновіше озброєння.

5. Матеріальне і фінансове забезпечення УСС повинно бути гарантоване на весь період війни.

6. Сім'ї УСС повинні одержувати допомогу так само, як австрійський фельдфебель чи офіцер. Так само і сім'ї загиблих УСС. Інваліди з числа УСС повинні мати пенсії не лише в час війни, але і після війни.

7. УСС повинні отримувати необхідну медичну допомогу.

8. Поранені УСС повинні прийматися у лікарні союзних держав на державний кошт.

9. З цією метою у Константинополі створити українську лікарню з 4 зал.

10. При вищому командуванні австрійських і німецьких військ, що діють на території України, повинен бути представник УСС (офіцер).

11. На придбаних українських територіях адміністраторами мають бути тільки українці¹⁶.

**Відень. 10 січня 1915 р. Довідка МЗС
Австро-Угорщини про утримання СВУ.**

СВУ утримується на кошти Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини. Річні кошти становлять 100 тис. крон.¹⁷

Із довідки

**про члена СВУ, соціаліста-революціонера
Миколу Кіндратовича Залізняка, 1888 р. н.**

...За сприяння Михайла Грушевського вступив у Львівський університет. М.Грушевський влаштував його на роботу в музей. У Чернівцях Залізняк опублікував «Проект закону про землю», «Казку про солдатську душу», Поливанова (чл. СВУ) – «Сконав (смерть революціонера)».

Про діяльність групи соціалістів-революціонерів і Залізняка в Чернівцях знав тодішній начальник жандармського управління майор Фішер, але не перешкоджав цьому.

Під час війни Залізняк співпрацював з Едуардом Фішером при зриві мостів, поширенні листівок на Буковині під час російської окупації під назвами «До українського народу», «До українських селян».

Коли австрійські війська вступили на Україну, організував збори українських селян і роз'яснював про визвольний похід австрійської армії. Підтримував зв'язок і далі з Фішером. Створив спеціальний загін на чолі зі своїм товаришем Богуном і передав його під командування майора Фішера¹⁸.

Відень. Лютий 1915 р. МЗС Австро-Угорщини

Українське національне представництво звернулося до Міністерства закордонних справ Авст-

ро-Угорщини з пропозицією: на визволених українських територіях повинна бути створена Самостійна Українська Держава. «Це наш ідеал» (К. Левицький)¹⁹.

**Відень. 7 лютого 1916 р.
Міністерство внутрішніх справ**

Президія рутенського (українського. – В.Б.) парламентського представництва звернулася до уряду (звернення – на 16 сторінках) вживати замість слова «русини» слово «українці» як офіційну назву приналежного до імперії населення. Звернення підписали: Станіслав Дністрянський, Степан Томашівський, Зенон Кузеля, Василь Щурат, Степан Рудницький, Іван Раковий(?)

Відповідь: заперечити, бо рутени ще не розвинулися у націю²⁰.

**Відень. Українська Національна Рада.
22 вересня 1916 р.**

До народів культурного світу

Звертається до народів культурного світу підняти свій голос протесту проти захоплення Росією Галичини, Буковини і Угорської Русі.

Підписи: К. Левицький, М. Василько, Л. Бачинський, М. Ганкевич²¹.

¹ Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності: – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

² Там само. – С. 23.

³ Там само. – С. 157.

⁴ Österreichisches Staatsarchiv. Abteilung Haus-Hof und Staatsarchiv. Politisches Archiv I. Ministerium des Außern. 1848-1918. (далі – ННStA. – PA I)

⁵ ННStA. – PA I. – 902. – Lisse Krieg. – 86, b. Ukraine.– Арк. 1.

⁶ Там само. – Арк. 3.

⁷ Там само. – Арк. 4.

⁸ Там само. – Арк. 5-6.

⁹ Там само. – Арк. 7.

¹⁰ Там само. – Арк. 8.

¹¹ Там само. – Арк.158-163.

¹² Там само. – Арк. 286.

¹³ Там само. – Арк. 316.

¹⁴ Там само. – Арк. 404.

¹⁵ Там само. – Арк. 457.

¹⁶ Там само. – Арк. 461-464.

¹⁷ Там само. – Арк. 162-163.

¹⁸ Там само. – Арк. 24-31.

¹⁹ Там само. – Арк. 80.

²⁰ ННStA. – PA I. – 929. Lisse Krieg. 110 – f. – Арк. 242-259.

²¹ Там само. – Арк. 194-195.